

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Мариян Богоев Стоядинов,
Православен богословски факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”

относно дисертационен труд за присъждане на научна и образователна степен
ДОКТОР на Здравко Валериев Кънев,
Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”

Тема на предложението труд:

МЮСЮЛМАНСКАТА ОБЩНОСТ В БЪЛГАРИЯ: МЕЖДУ ТРАДИЦИЯТА И СЕКУЛАРИЗАЦИЯТА (ПРАВОСЛАВНО-БОГОСЛОВСКО ИЗСЛЕДВАНЕ)

Рецензията е изготвена въз основа Заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38-564/30.11.2021 г. и Протокол № 1/10.12.2021 г. от заседание на научно жури с председател проф. д-р Иван Христов.

I Данни за докторантурата, дисертацията, автореферата и публикациите

С оглед представените документи е видно, че всички етапи в процедурата са съобразени с нормативните изисквания.

Дисертацията е в обем от 240 стр. и съдържа *предговор, увод, четири глави, заключение, списък със съкращенията, използвана литература* (общо 273 заглавия – 250 на кирилица и 23 на латиница, 17 сайта) и *приложения*. Стилът на писане като цяло съответства на спецификата и целта на текста, въпреки че има места, на което стилистичната редакция би била от полза (вж. 2. абзац на 8. стр.).

Авторефератът (28 стр.) е съставен като синтезиран вариант на дисертацията и дава реална представа за качествата на основния текст. В него са включени библиографска справка за публикациите на докторанта, както и опис на научните приноси.

Публикациите на докторанта са в научни издания, като имат пряка връзка с темата на дисертацията и съответстват на изисквания от закона минимум.

II Актуалност на темата и обща характеристика на дисертацията

Изследванията, посветени на мюсюлманската общност в България, са сравнително малко, така че докторантът сполучливо се е фокусирал върху една изследователска територия с ясни граници и достатъчно бели полета. Добре би било обаче да бъде посочен още на ниво заглавие времеви диапазон. Ако приемем твърдението на докторанта, че ислямът е познат по нашите земи от „близо тринадесет века” (стр. 7), колкото е и фактическата история на исляма изобщо, обхващането на такъв голям период в дисертационно изследване е меко казано трудна задача.

Условно, такъв времеви диапазон може да бъде очертан благодарение на споменатата в заглавието на дисертацията опозиция „между традицията и секуларизацията”. Подобна *опозиция* може да бъде изследвана едва от средата на 19 в., когато изобщо се появява *секуларизмът* като термин (Холиоук), а секуларизацията като процес – наблюдаван и коментиран. С оглед на това смятам първа глава от дисертацията „Основи на ислямската религия и етос” за напълно излишна, особено в настоящия ѝ обем (от 25 до 71 стр). Тя не казва нищо, което да не е известно, нито лансира различна от наличните хипотези за генезиса и развитието на исляма. В най-добрия случай, тя може да бъде фрагмент от увода, ако изобщо една дисертация има нужда от такъв пространен „фрагмент”. Същото важи и за първата част от втора глава „Духовно-исторически контекст на взаимодействието между християнството и исляма”. Така или иначе предмет на дисертацията е корелацията е между *традиция* и *секуларизация* в исляма (в частност в България), а не между християнство и ислям през Средновековието (изобщо). Ако все пак приемем настоящата глава като необходима за дисертацията в настоящата ѝ *формулировка*, ще трябва да отчетем липсата на поне два съществени сегмента в *съдържанието* ѝ, каквито са: 1) взаимодействието между християнство и ислям на Пиринейския полуостров (717-1492 г.) и 2) взаимодействието между ислямска философия и схоластика (много текстове на Аристотел стават достъпни на Запад в превод от арабски). Смяя да твърдя, че тук има почва за поне още две дисертации. Ако в оправдание може да се каже, че акцентът е върху българските земи и в този смисъл е взето предвид само взаимодействието между Византия (като съседна империя?) и исляма, то това предполага съвсем друго название на главата. Но

и в този случай споменатата първата част има уводен характер по отношение обекта и предмета на изследване.

Същинското начало на настоящата дисертацията, според мен, е **II.2 Ислямът по българските земи. Общ преглед**. Прегледът наистина е твърде общ, като периодът от хан Тервел (началото на VIII в.) до Освобождението на България (1878 г.) е сбит в шест страници (от 91 до 97).

Последната част от тази глава – **II. 3. Мюсюлманската общност в България – направления според религиозен и етнически признак** – е хаотично организирана; не е следвана нито хронологична, нито идейна последователност. През няколко страници има и дословни повторения на цели абзаци (абз. 1 на стр. 98 и последния абзац на стр. 102), което, предполагам, е сторено неволно, но определено текстът има нужда от още един, най-вече авторски, прочит, преди да бъде публикуван. Освен това, има поне три периода, които би могло да бъдат обговорени систематично – хронологично и идейно: от Освобождението до 1944 г., от 1944 г. до 1989 г. и от 1989 г. до днес.

В Третата глава от дисертацията – **Мюсюлманското вероизповедание: в търсене на легитимност и валидност** – докторантът вече навлиза в същината на проблематиката. В текста са обособени три подтеми: 1) *Главно мюфтийство и централизация*, 2) *съвременни процеси* и 3) *радикализация*.

В първата част обаче има много повече анализ на фундаментализма и радикализацията, отколкото на статута, структурата и функцията на Главното мюфтийство като генератор на централизацията.

Втората част от тази глава представлява образцов анализ на проблема с реислямизацията в българския контекст. Докторантът коментира процеса аргументирано, за което му помага добрата библиографска осведоменост. В същото време не липсва и критичния анализ на изследовател, който не разчита само на кабинетните ресурси. Паралелът със секуларизацията също е уместен, но последното, струва ми се, би трябвало да присъства във всички основни дялове от дисертацията, а не само в една от подтемите.

В последната част, посветена на религиозното радикализиране, която е сравнително малка по обем, докторантът споделя обобщения и описва тенденции, но не подкрепя твърденията си с изследователски данни от работа „на терен”. Не се споменава, примерно, за най-сериозната проява на ислямска

радикализация сред ромското население в Пазарджик и региона (която става повод за процеса срещу 13-те имами в Пазарджик от 2012 до 2019 г.).

Освен това се твърди, че „след социализма... държавната субсидия за главното мюфтийство е спряна”, и последното е принудено да търси помощ „от Турция и от арабските държави” (стр. 161), като подобно твърдение срещаме и на стр. 168: „В т. нар. период на прехода в страната, политическата организираност (в една или друга степен) не отделя внимание на случващото се във вероизповеданията. Главно мюфтийство, например, не получава държавна подкрепа, а финансирането се осъществява от частни лица или такива свързани „отвън“ – един „тиктакащ часовник“, който в своето си време ще зазвъни.” И в двата случая не се отчита, че след 2018 г. както Българската православна църква, така и Мюсюлманското вероизповедание получават ежегодна държавна субсидия (вж. чл. 28, 2 (б) от Закона за вероизповеданията). Данни за средства, с които държавата е субсидирала Главно мюфтийство в предходни години има и на сайта на Министерство на финансите (вж. <https://www.minfin.bg/bg/parlament/7788>).

Споменават се също „някои региони на страната, например в Кърджалийско, Пиринската и Родопската община” (с. 162), като не става ясно за какъв тип общини става дума.

Последната, **IV глава** е посветена на **религиозното образование, интеграцията и диалога като единствен възможен път** (предполага се пред мюсюлманската общност в България). Първата подтема засяга институционалната устойчивост на мюсюлманското изповедание в България. Изложението сумира сериозните вътрешни проблеми, които съпътстват управлението на това изповедание през последните години. Това е важен аспект от проблема и аналитичното му изследване е изключително полезно – дори, според мен, мястото му е в началото, а не в края на изследването.

Във втората част от тази глава докторантът коментира **необходимостта от религиозна просвета и формиране на диалогичен духовен елит**. Образователните институции и учебните програми на мюсюлманските училища са съществен елемент от профила на мюсюлманската общност в България. Сполучливо е поставен акцента в перспектива: „Младите мюсюлмани, които днес се обучават в средните и висшите учебни заведения в България, са бъдещият

духовен елит на мюсюлманската общност тук” (стр. 187). Описанието на състоянието в Българската православна църква считам за напълно излишно.

Последната част – **Отношението „Православие – Ислям“ в България: диспут или диалог** – както и приложенията, в края на дисертацията, задава както идейната, така и документалната рамка на сътрудничество и взаимна подкрепа между Българската православна църква и Ислямското вероизповедание в България през последните десетилетия. Акцентът върху диалога в неговата богословска и социална функция е сполучлив завършек на това изследване.

III Оценка на научните приноси

Докторантът формулира три приноса, които ще коментирам накратко. Първият се състои в очертаване състоянието на мюсюлманската общност в България като, от една страна, изследва причините, довели до динамичните процеси в нея, а от втора – предлага анализ на последствията от тези процеси. Склонен съм да приема този принос, но би било добре ако в дисертацията имаше повече позовавания на периодични издания на мюсюлманската общност и публикации на български мюсюлмани. Конкретни статистически данни също биха били от полза за изследването. Твърдения като това, че „след бежанската криза (2013 г.) и навлизането на множество араби, изповядващи исляма, които се разселиха в цялата страна, географският принцип вече не е монолитен, а е богато фрагментарен” (стр. 112) или че „в България живее компактна група араби – прииждащи и постоянни, особено след бежанската криза от 2013 г.” (стр. 159) трябва да бъдат основани на резултати от авторитетни етнографски и статистически изследвания.

Като втори принос е оценен първият опит в българското православно богословие да се изследва на институционално ниво отношението „Православие – ислям“ в български контекст. В действителност, визираното отношение е коментирано в детайли само за последните десетилетия. Това е добро начало и се надявам изследователският интерес да бъде траен.

Третият принос е по-скоро в перспектива. Би било добре, ако резултатите от това изследване послужат както за междурелигиозния диалог в България, така и за образователни цели. Но подобен принос може да бъде оценяван само *post factum*.

IV Заключение

Склонен съм да подкрепя опита на докторанта за обзор и анализ на тази толкова мащабна и в същото време важна тема. Той работи критично, ориентира се и познава изследователската традиция, заявява и аргументира своите тези коректно – все качества, които имат значение в израстването на един млад научен работник. Посочените недостатъци са отстранени при повторен прочит на текста.

Въз основа на всичко казано до тук, заявявам, че ще гласувам ЗА присъждането на ОНС ДОКТОР по Теология на Здравко Валериев Кънев.

25.01.2022 г.

.....

(доц. д-р Мариян Стоядинов)